

УДК 341

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНДА ӘЙЕЛДЕР МЕН ОЛАРДЫҢ БАЛАЛАРЫН ҰСТАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАНДАРТТАРЫ

Жұмабаев Даурен Қайратұлы, Отарбаева Сара Талғатқызы

nbhd15@mail.ru

Л.Н Гумилев атындағы ЕҰУ

Заң факультеті

Халықаралық құқық кафедрасының 3-курс студенттері

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Мурзағалиев Е.Ч.

Аннотация

Бұл мақалада негізгі мәселелер мен оларды шешу жолдарын анықтау мақсатында түзеу мекемелеріндегі әйелдердің мәселелеріне, оның ішінде олардың балаларына байланысты мәселелерге баса назар аудару қажеттігі туралы айтылған.

Аннотация

В данной статье говорится о необходимости повышенного внимания к проблемам женщин в исправительных учреждениях, в том числе к вопросам, связанным с их детьми, в целях определения основных проблем и путей их разрешения.

Annotation

This article refers to the need for increased attention to the problems of women in correctional institutions, including issues related to their children, in order to identify the main problems and ways to solve them.

Кілтсөздер: Біріккен Ұлттар Ұйымы, Ұлттар Лигасы, Еуропа Кеңесі

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций, Лига Наций, Совет Европы

Keywords: United Nations, League Of Nations, Council Of Europe

XX ғ. басында көп томдық "патша түрмесінің тарихы" авторы М. Н. Гернет: "ондаған мың әйел патша түрмелеріне жыл сайын түсіп отырғанына қарамастан, заңнама бас бостандығынан айыру орындарында "әйел мәселесін" мүлдем білмегенін; ерлер мен әйелдердің түрмелеріндегі теңдеу әйелдер үшін шындығында жаңа, қосымша қиындықтарды тудырғанын" атап өтті.[1] Батыс әлеміндегі қамалғандарды топтастырудың белсенді талқылануына және дамуына қарамастан, 80-ші жж.дейін қамауға алынған әйелдерге қатысты қандай да бір зерттеулер жүргізілген жоқ. Бұл Пенитенциарлық мекемелерде болған кезде оларды кемсітуге әкеп соқты. Тек 1984 жылы ғана әйелдерге қатысты кейбір ерекше өзгерістер, олардың ерлерден ерекшеленетін ерекше қажеттіліктеріне баса назар аударып, жіктеуге енгізу ұсынылды. Әдетте, қорытындыда болған кезде әйелдер физиологиясының ерекшеліктері елемеді.

Ерлер мен әйелдер қылмысын шектеу азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті дамытудың қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келеді, қылмыс жасаған адамдардың қайталану қауіптілігін біртіндеп төмендету жолдарын жетілдірудің маңызды тәсілі болып табылады.

2003 жылғы 22 желтоқсанда қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі Бас Ассамблеясының сот төрелігін басқарудағы қарары негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдарын анықтау мақсатында түзеу мекемелеріндегі әйелдердің проблемаларына, оның ішінде олардың балаларына байланысты мәселелерге баса назар аудару қажеттігін көрсетеді.

Санақ бойынша шамамен 700000 әйел бүкіл әлем бойынша түзеу мекемелерінде ұсталады. Олардың 200000-нан астамы АҚШ-та (205400). Түрмелердегі әйелдер саны жоғары келесі елдер Қытай (103766), Ресей Федерациясы (53304), Таиланд (44751), Бразилия (37380), Вьетнам (20553), Үндістан (18088) және Мексика (13400) болып табылады.[1. 3-5 б.]

Осылайша, жазаны өтеуші әйелдердің жалпы санындағы үлес салмағы аз, алайда әйелдер жасаған қылмыстардың қоғамға қауіпті зияны өте маңызды, өйткені: а) отбасының дұрыс жұмыс істеуі бұзылады, ал кейде мүлдем тоқтатылады; б) балаларға орны толмас зиян келтіріледі; в) әйел қоғамға қарсы өмір салтын жүргізетін отбасында моральдық-психологиялық климат кәмілетке толмағандар үшін әкесі қылмыскер болған жерге қарағанда әлдеқайда қауіпті болады; г) әйелдердің түрлі қызмет түрлеріне әлеуметтік бейімделуі ерлерден әлдеқайда қиын.

Тергеу изоляторларында ұсталатын әйелдерді бейімдеу мәселесі өте маңызды болып табылады. Қорытынды жағдайында көрсетілетін әйелдер жинақталған проблемалардың, алаңдаушылықтардың, аурулардың, қажеттіліктер мен тәуелділік түрлерінің үлкен кешенін алып келеді. Оқшаулау жағдайында болу осы проблемалардың барлығын шиеленістіреді және осындай әйелдердің көпшілігінің осалдығын арттырады. Өзінің жеке қажеттіліктері мен жағдайлары бойынша күдікті және айыпталушы әйелдер ерлерден өте ерекшеленеді, алайда бұл әрдайым назарға алынбайды. Нәтижесінде әйелдер өз денсаулықтарын төлейді. Тәжірибе көрсеткендей, тергеу изоляторларында алынған қоғамға қарсы тәжірибе мен криминалдық мінез-құлық дағдылары тергеудегі әйелдердің іс-әрекеттеріне әсер етеді және олардың құқыққа қарсы әрекеттер жасауына әкеп соқтырады.[1. 6-7 б.]

Мұндай әйелдердің көпшілігі-олар үшін негізгі, ал жиі қолдау мен қамқорлықтың жалғыз көзі болып табылатын жас балалардың анасы. Әйелдің қамауға алынғаны отбасының бұзылуына әкеліп соқтыруы мүмкін, соның салдарынан балалар үйіне немесе асырап алған отбасына түседі. Сондықтан жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдердің санаттары ең осал болып табылады. Бірінші кезекте оларға жоғары көңіл бөлінеді. Тергеу изоляторларында жүкті әйелдермен жүктілікті психологиялық сүйемелдеудің әртүрлі бағдарламалары жүргізіледі. Баланың анасымен күзетпен ұстау орындарында болуына қарсы елеулі рөлге қарамастан, баланы одан әрі дамыту үшін айтарлықтай теріс салдарлар байқалады, бұл баланың анасымен үш жасқа жетуімен болудың шекті мерзімінің заңнамалық шектелуіне себепші болды. Мәселен, Н. Н. Гусарованың айтуынша, тергеу изоляторы жағдайында психологтардың жүкті әйелдермен жұмысы әртүрлі факторларға байланысты өзіндік ерекшелігі бар: баланы бас бостандығынан айыру орындарында тууды шешкен әйелдің көздеген мақсаттарына; жүктілік мерзіміне байланысты; жүктілікке деген қарым-қатынасы; денсаулық жағдайы; жақын туыстарының әйелдің жүктілігіне қатынасы; қамауға алу жағдайы; қылмыстық іс бойынша перспективалар және т.б. (тек 1,5 %) әйелдер нақты бас бостандығынан айыруға соттаған жағдайда баланы өзімен бірге қалдыруды шешпейді.

Ұйымдастыру-құқықтық жоспарда сотталғандардың жүкті әйелдер мен бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген аналар, сондай-ақ Пенитенциарлық мекемелерде сотталған аналармен бірге тұратын балалар сияқты санаты ерекше назар аударуды талап етеді. БҰҰ 1948 жылы қабылдаған адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясында әрбір адамның денсаулығы мен әл-ауқатының деңгейіне сәйкес өмір сүру деңгейіне құқығы туралы мәлімделді және ана мен бала ерекше қамқорлық

пен көмекке құқығы бар деп жарияланды. Адам құқықтары жөніндегі Комитет " бас бостандығынан айырылған жүкті әйелдер барлық уақытта, атап айтқанда, бала туған және жаңа туған балаларды күту кезінде оларға тән адамгершілікпен және қадір-қасиетіне құрметпен қарауға тиіс. Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттер-осы қамтамасыз ету үшін ұсынылатын үй-жайлар, жабдықтар туралы және медициналық көмек, аналар мен олардың балаларына көрсетілетін денсаулық туралы қамқорлық туралы есеп беруі тиіс".[1. 8-9 б.]

Халықаралық стандарттар ана болуды білдіретін әйелдердің жеңілдіктерінің құқықтық негіздерін, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарындағы өз аналарымен бірге жүрген балалардың құқықтарын айқындайды. Осылайша, балалардың арнайы қорғау шараларына құқығы азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 24-бабында, бас бостандығынан айырылған адамдарды, әсіресе әйелдерді, қамауға алынған жүкті әйелдер мен қамауға алынған аналарды қорғау жөніндегі құқықтары мен ерекше мұқтаждары осы құжаттың 3, 7, 10, 23 және 24-баптарында танылады. Өкінішке орай, бірқатар зерттеулер көрсеткендей, осы саланың, оның ішінде халықаралық-құқықтық деңгейде құқықтық регламенттелмеуі орын алып отыр. Осылайша, барлық жерде ратификацияланған Бала құқықтары туралы Конвенцияда балалардың құқықтық жағдайына қойылатын жалпы талаптар ғана келтіріледі, бас бостандығынан айыру орындарында аналармен бірге ұсталатын Балалардың құқықтарын іске асыру ерекшеліктері көрсетілмейді.

Еуропа Кеңесінің Парламенттік Ассамблеясы 2000 жылдың маусым айында "түрмедегі аналар мен сәбилер" 1469 (2000) ұсынымын қабылдады. Бұл құжатта "анасынан ерте айыру ұзақ мерзімді қиындықтарды тудырады, оның ішінде басқа адамдарға тәуелділіктің нашарлауы, бейімделе алмауы және жеке тұлғаның бұзылуы" және "жабық түрмелердегі әртүрлі ынталандыруға қол жетімділіктің шектелуінен кішкентай балалардың дамуы кешіктіріледі"деп танылған.

Түзеу мекемелері жанындағы балалар үйлерінде ұсталатын көптеген балаларда, оның негізінде ата-аналардың маскүнемдігі мен нашарлығы, аналардағы жүктілік пен босану патологиялық ағымы, жаңа туған кезең аурулары бар қолайсыз генеалогиялық, биологиялық, әлеуметтік анамнез бар. Туғаннан бастап көптеген балалар денсаулығының төмен көрсеткіштері бар, бұған ерте туылған балалардың едәуір пайызы, перинаталдық патологияның және туа біткен даму ауытқуларының немесе тұқым қуалайтын аурулардың жоғары жиілігі куәландырады. Бұл балалардың дене және жүйке-психикалық даму деңгейі бойынша отбасы жағдайында тәрбиеленетін құрдастарынан едәуір артта қалуы анықталады. Осыған байланысты мұндай балалар ерекше көңіл бөлуді және қорғауды қажет етеді. Түзеу мекемелерінде сотталған аналармен ұсталатын жас балалардың тағдырына қоғамның көзқарасын осы қоғамның кемелденуі мен демократиялылығының критерийлерінің бірі деп есептеуге болады. [2, 1-бөл.]

БҰҰ қамауындағылармен қарым-қатынастың ең төменгі стандартты ережелерінде (ҚҚТСЕ) сондай-ақ қамау орындарындағы әйелдер мен олардың балаларының ерекше жағдайы туралы Жеке ескертпелер бар екенін атап өткен жөн. Жынысы бойынша бөлу қажеттілігі көрсетіледі, бірақ жүкті әйелдер мен ерекше санат ретінде кішкентай балалары бар қамалған аналардың ерекше мұқтаждықтары толық қамтылмайды. Қамаудағы аналардың кішкентай балаларына қатысты нормадан тұратын жалғыз бөлім-бұл "медициналық қызмет көрсету" бөлімі, онда шок ұсынады: "әйелдер мекемелері жүкті әйелдер мен босанатын әйелдерді күту үшін ерекше үй-жайлар болуы тиіс" және мүмкін болған жерлерде тууды түрмеде емес, азаматтық госпитальда өту үшін қамқорлық жасау керек. Егер бала түрмеде туылса, онда бұл жағдай туралы метрикалық куәлікте айтылмау керек.

ҚҚТСЕ Бала құқықтары жөніндегі Конвенциядан (БҚК) айырмашылығы баланың ең жақсы мүдделерінің принципіне сілтемелерді қамтымайды, баланың өзінің ең жақсы мүдделері болып табылатындығын тиісті қарамай, балаларды анасымен қалдыру мүмкіндігін қалдырады. ҚҚТСЕ сондай-ақ мемлекеттің балаға ерекше қорғауды қамтамасыз ету және оның әл-ауқаты үшін қажетті күтім мен көмек көрсету міндеттері туралы, сондай-ақ қамаудағы ата-анаға оның балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін орындауда, оның

ішінде түрмеге қамауға алу салынған шектеулер жағдайында көмек көрсету туралы айтпайды (БҚК-нің 18-бабы). "Медициналық қызмет көрсету" бөлімінде ҚҚТСЕ-ға дейінгі және босанғаннан кейінгі медициналық күтімге және түрмеде тұратын кішкентай балаларға арналған қызметтерге сілтеме жасайды, алайда балалардың денсаулық сақтаудың осындай қызметтеріне қол жеткізу құқығына қатысты нақты ұсыныстар бермейді. Сондай-ақ БҚК-де көзделгендей, бала емізудің артықшылықтары, гигиена және қоршаған ортаға қойылатын санитарлық талаптар, білімге қол жеткізу сияқты мәселелерді құқықтық регламенттеу де жоқ (24-бап). ҚҚТСЕ тек қана "ана қамқорлығын пайдаланбаса, балаларды қайда орналастыру керек білікті қызметкерлері бар ясларға" қатысты ережелермен шектеледі. ҚҚТСЕ түрмелерде тұратын балалардың жас шегінің жоғарғы шегін белгілемейді және өзінің анасымен мекемеде қалуы мүмкін бір ананың кішкентай балаларының саны туралы айтпайды. ҚҚТСЕ "сәбилер" термині анықталмаған және әртүрлі түрде түсіндірілуі мүмкін. Осылайша, ШОЖ - да тұтқындалған әйелдер мен олармен бірге тұратын балалардың ерекше мұқтаждықтарына қатысты ережелерде көптеген олқылықтар бар. Жүкті әйелдерге стандартты және босанғаннан кейінгі медициналық қызметтерден басқа ережелер арнайы стандарттарды белгілемейді және жүкті әйелдердің, балалары бар аналардың және балалардың өздерінің ерекше мұқтаждықтарына қатысты, әсіресе тиісті тұру жағдайларына қатысты нақты ұсынымдар бермейді, - балаларға мамандандырылған медициналық күтім және көмек көрсету, жүкті әйелдер мен кішкентай балаларға бірінші кезекте қажетті заттарды беру, қамаудағы аналардың, сондай-ақ балаларға арналған білім беру және ойын-сауық бағдарламаларына қатысты балалардың отбасылық байланыстарын сақтау, балаларды түрмеде және тиісті әлеуметтік мекемелерде тіркеу, сондай-ақ балаларға арналған тиісті жабдықтарға қатысты және олардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын іске асыру үшін ерекше назар аудару және т. б.

Құқықтық регламенттеудің, оның ішінде халықаралық деңгейде, жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ сотталған әйелдердің балаларын ұстау жағдайларының жеткіліксіздігіне байланысты үкім шығару, сотталғандардың осы санатына қатысты жазаларды орындауды ұйымдастыру және оларды түзеу мекемелерінде ұстау әртүрлі елдерде айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Әдетте, үкім шығарған кезде әйелге оның баласының мүдделері ескерілмейді. Көптеген елдерде тергеу жүргізу кезінде әйел баласы бар ма, жоқ па деген сұрақтар жиі емес. Дегенмен, ана үшін баламен физикалық қарым-қатынаста болу, өз сезімдерін білдіру, онымен ойнау тек қана ананың ғана емес, оның баласының да жаны жай-күйі үшін қажетті шарт болып табылады. Осылайша, адам құқықтары жөніндегі халықаралық құжаттарда көрсетілген барлық міндеттемелер сот істі қарап, үкім шығарған немесе 18 жасқа дейінгі баласы бар әйелге қатысты қамауға алу туралы шешім қабылдаған кезде баланың мүдделерін назарға алу қажеттігі туралы айтады. Кәмелетке толмаған балалары бар әйелдер үшін заңнама бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазалау шараларын көздеуі тиіс.[2, 2-бөл.]

1924 жылы Ұлттар Лигасы бала құқықтарының Женева декларациясын қабылдады. Балалардың құқықтары құлдыққа, балалар еңбегіне, балалар саудасы мен кәмелетке толмағандардың жезөкшелігіне қатысты қабылдауға қажетті шаралар контекстінде қаралды. 1948 ж. адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында "бала, оның физикалық және ақыл-ой жетілмеуіне байланысты, туғанға дейін де, туғаннан кейін де тиісті құқықтық қорғауды қоса алғанда, арнайы қорғау мен қамқорлық жасауды қажет етеді" делінген. 1959 ж. БҰҰ Бала құқықтары декларациясын қабылдады, онда балаларды қорғау мен аман-есен қамтамасыз етуге қатысты әлеуметтік және құқықтық принциптер жарияланды. Оның негізінде 1989 жылы мемлекеттер БҰҰ Бала құқықтары туралы Конвенциясына қол қойды.

Мемлекеттер балаларға нәсіліне, терісінің түсіне, тіліне, дінге немесе кез келген басқа да жағдайларға, оның ішінде баланың өзінің және оның отбасы мүшелерінің көзқарастары мен наным-сенімдеріне қарамастан, Конвенцияда көзделген барлық құқықтарды қамтамасыз етуге міндетті. Егер заң бойынша бала бұрын кәмелетке толмаса, бала 18 жасқа толғанға дейін әрбір адам баласы бала болып табылады (1-бап). Конвенция барлық балаларға адамның

ортақ құқықтарын: азаматтық, саяси, экономикалық және әлеуметтік құқықтарды; өз пікірін білдіру бостандығына құқықты; ой, ар-ождан және дін бостандығына құқықты; қауымдастықтар мен бейбіт жиналыстар бостандығына құқықты; ақпаратқа қол жеткізу құқығын; Денсаулық сақтау қызметтерін және әлеуметтік қамсыздандыру игіліктерін пайдалану құқығын; қалыпты дене бітімі, ақыл-ой, рухани, адамгершілік және әлеуметтік даму үшін қажетті өмір сүру деңгейіне құқықты; білім беру, демалыс және бос; заңсыз қолданудан қорғауға; азаптаулардан, қатыгез және адамгершілікке жатпайтын қараудан қорғауға; заңды жан-жақты қорғауға құқығы бар.[2, 3-бөл.]

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Иванова Г.М. Женщины в заключении (историко-правовой аспект) [Электронный ресурс] // Женщина и общество: портал. URL: www.owl.ru/library/042t.htm (дата обращения 29.11.17)
2. Roy Walmsley. World Female Imprisonment List third edition Women and girls in penal institutions, including pre-trial detainees/remand prisoners.